

Соколёнок

2/2021

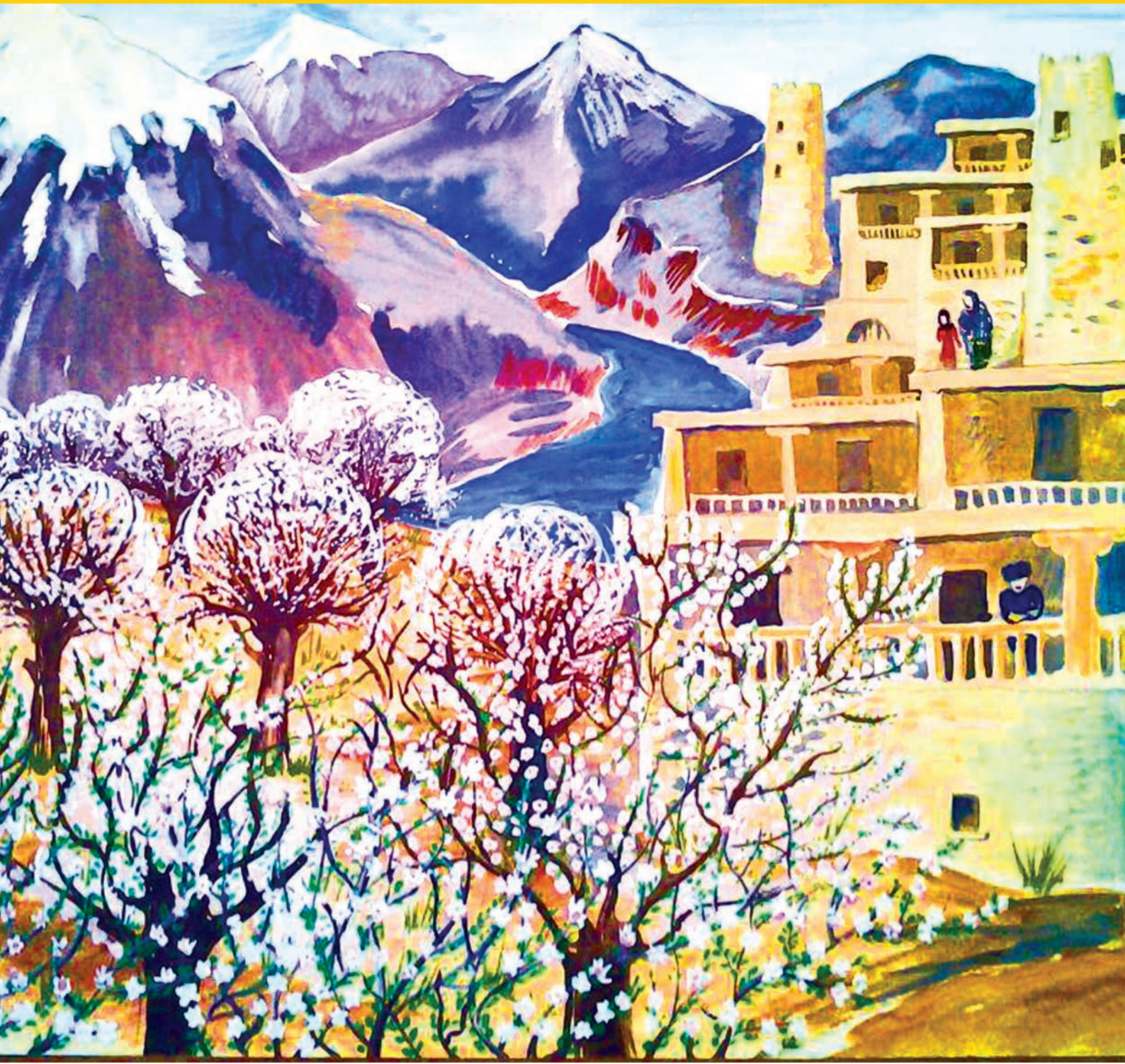
МАРТ – АПРЕЛЬ

Лашын

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

8-нши Март – халклар ара хаты-кызлар куьни

8-нши март куьни – халклар ара хатын-кызлар куьни. Аналар байрамы, бизим байрам. Сосы байрамга катнаслык этпеген аьдем болмас.

Сол куьн баьри де хатын-кызларга уьйкенлер де, энъ кишкейлер де озьлерининъ суьйимин, аьдиллигин, куванышын эм разылыгын савгалайды, айтады. Халклар ара хатын-кызлар куьнинде биз кутлаймыз аналарды, аьптейлерди, карындасларды, келинлерди. Сол куьн бизим кутлавларды баьри де кыскааяклылар суьйинип аладаылар.

Халклар ара хатын-кызлар байрамы язлык басында белгилинеди.

Байрам келуьв мен бизим элимизге, еримизге йылылык келеди.

Дунья савлайы янланып баслайды. Аьр заман да солай болган эм соьйтип те калааяк. Неге десе хатын-кызлар бизим аьр биримизге энъ де ювык, энъ де сыйлы аьдем.

*Сав болынъыз, хатын-кызлар,
Буьгуьн сизинъ сыйлы байрам.
Алынъыз сиз коьп кутлавлар,
Бизим юрек айтаган.
Биз кутлаймыз, йылы кепте,
Ак юректен суьйинип.
Язлык байрам, кел, кел, кел,
Сени сагынышлы куьтемиз!*

ЯЗЛЫК КЕЛДИ

Язлык келди, ясылланды.
Ювыктагы кенъ тогай.
Тартты бизге коьп кусларды,
Оьрге ушты шыр торгай.

Язлык келди, язлык келди,
Юртымызды туьрлентти.
Язлык келди, язлык келди,
Тереклерди буьрлентти.

Язлык келди, язлык келди.
Саьбийлерди кувантты.
Камыслыкты, ширкейлерди,
Шыбынларды уянтты.

Язлык келди, язлык келди,
Шаьбден шыкты коьгерип.
Йыллылыкты куьн аькелди,
Нур шувагын мол тоьгип.

Язлык келди, язлык келди.
Берди ерге куьн-куват.
Кыр исине халк коьмилди,
«Маьрже!» – деди ямагат.

ТАЪРИЙХ. САНИЯТ. АЪДЕТ

Ногай шобли-бай таърийхи эм баътир бурынгысы болган мактавлы ногай халкынынъ ошагы болып саналады.

Ногайлар – бизим элимизде бурынгыдан бери яшап келеятырган туърк халкларынынъ бириси болады. Ногайлар деген аты ман бизим халк тап 14-15-нши юзйыллардан бери Сырт Кавказга, Тобмен Эдилге, Крымга белгили. Ногайлар солай ок Турцияда, Румынияда, Польшада, Белуриссияда, Литвада, Болгарияда, Кытайда да яшайдылар.

А Дагыстаннынъ баъри де калаларында эм коьплеген районларында. Ногай ордасы 1391 йыл туъзилген. Оны туъзувши эм онынъ биринши етекшиси мангыт тукымыннан ЭДИГЕ болган. Ногай ордасы МОСКВА ман ийги согылык эм экономикалык байланысын туткан, коьмек эткен. Ногай посоллары Москвага 1489-ншы йыл келген эм ногайлар Москва йылгасыннан узак болмаган ерде НОГАЙ Азбары да болган.

16-ншы юзйыллыкта коьп эрисувъ болганнан себеп. Ногай Ордасы бузылган.

Ногайлар 1812-нши йылдагы Аталык согысына эм 1941-нши йылдагы Уллы Аталык согысында белсен катнаскан. Ногай улы Коьшманбет Кыдыр-

ныязов Москва каласындагы Енъуъв парадында 1945-нши йыл катнаскан, Алимхан Асанов Данък орденлерининъ толы кавалери, а Калмырза Кумуков Совет Союзынынъ Баътири.

Бизим ногайлардынъ озлерининъ миллет кийимлери болганлар: айтпага, тон, каптал, ишки коьйлек, кыспа, ямышы, боърк эм баскалай затлары.

Ногай аслары туърли эм бек даьмли де болганлар демеге керек. Аслары: бесбармак, кувырдак, лакса, сислик, казы, казан боърк, ынъкал, бавырск... Ногайларда аьдетлери де бек бай болган эм аьли де солай. Аьелде той этуъв уьйкен яхшылык болады. Эр кисилер 17-и ясында уьйленген, а кызлар 15 ясында эрге барганлар. Аьелдинъ басы эр киси болыпты эм онынъ айткан соьзи закон болган экен.

Ногай аьели аьр заман бир-бирине коьмек берген: уьй салганда, кой кыркканда, той эм дуvas эткенде.

Ногайлардынъ ийги аьдети конакбайлык болады – контакты сыйлаган эм ийги асын-касын берген.

Ногайлардынъ байрамлары да аз болмаган – навруз байрам. Ога баъриси де йыйылган эм уьйкен йыр, ойын эм биюв болган, базлас юритилген.

МЕРЕКЕ – 70 ЙЫЛ

Бизим Сраждин

Мине соьйтип оьктемсип айтамыз онынъ акында. Халкымыздынъ таьрийхинде онынъ туткан орыны сыйлы. Ол да ким десенъиз, оьзи суьвретиши, оьзи фольклор йьювшы, оьзи язувшы, оьзи анъ алатында уста кепте ойнавшы Сраждин Батыров. Сосы белгили улымызга быйыл 70 йыл толады.

Сраждин Батыров 1951-нши йыл 4-нши апрель куьн Дагыстан республикасынынъ Тарумов районынынъ Йогары Таловка авылында тувган. Россиядынъ суьвретишлер ясавшылар Союзынынъ агзасы болган, Дагыстаннынъ саниятынынъ ат казанган аьрекетшиси, савлайроссиялык, зоналык выставкала-рынынъ ортакшысы да болып турган.

Онынъ калдырган калымжасы бай. Кыска оьмирининъ ишинде 200-деп артык болган туьрли суьвретишлерин язып калдырган. Суьвретиш ясавшы эсапта ногай халкынынъ бурингы яшавын эм аьлиги-

син коьрсетпеге шалыскан. Ногай шоьли – онынъ айлак бек таьтли суьйген ошагы болган. Халкымыз арасында Сраждин Батыровтынъ «Яслыктан», «Келин», «Куьз», «Кийиз басув», «Оьтпек писируьв», «Ортатеке» эм баскалай суьвретлери ийги белгили болып токтаганлар.

Республикадынъ еринде оьткерилетаган коьплеген культуралык шараларда белсен кепте ортакласкан. Коьплеген ногай авторларынынъ китаплерине эм балалардынъ «Лашын» журналына коьплеген суьвретлер ясаган.

Халк арасында Сраждин Батыров язувшы эм шаьйир деп те белгили эди. Онынъ ятлавлары ногай газеталарында,

журналларда баспаланып турганлар. Онынъ каьр этуьви мен «Ай, айданак» деп аталган балалар фольклорынынъ йыйынтыгы шыккан. Автордынъ «Албаслы» повести аьли де халк арасында ийги белгили.

Сраждин Батыровтынъ яшав йолы эм язувшылык аьрекетине багысланып ногайлар яшайтаган регионларда да коьплеген шаралар оьткерилип турадылар.

Белгили улымыз Сраждин Батыров 1992-нши йыл анъсыздан, яслайын ок арамьздан кеткен...

С.Култаева.

ЭСКИ КУЙЫ

(хабар)

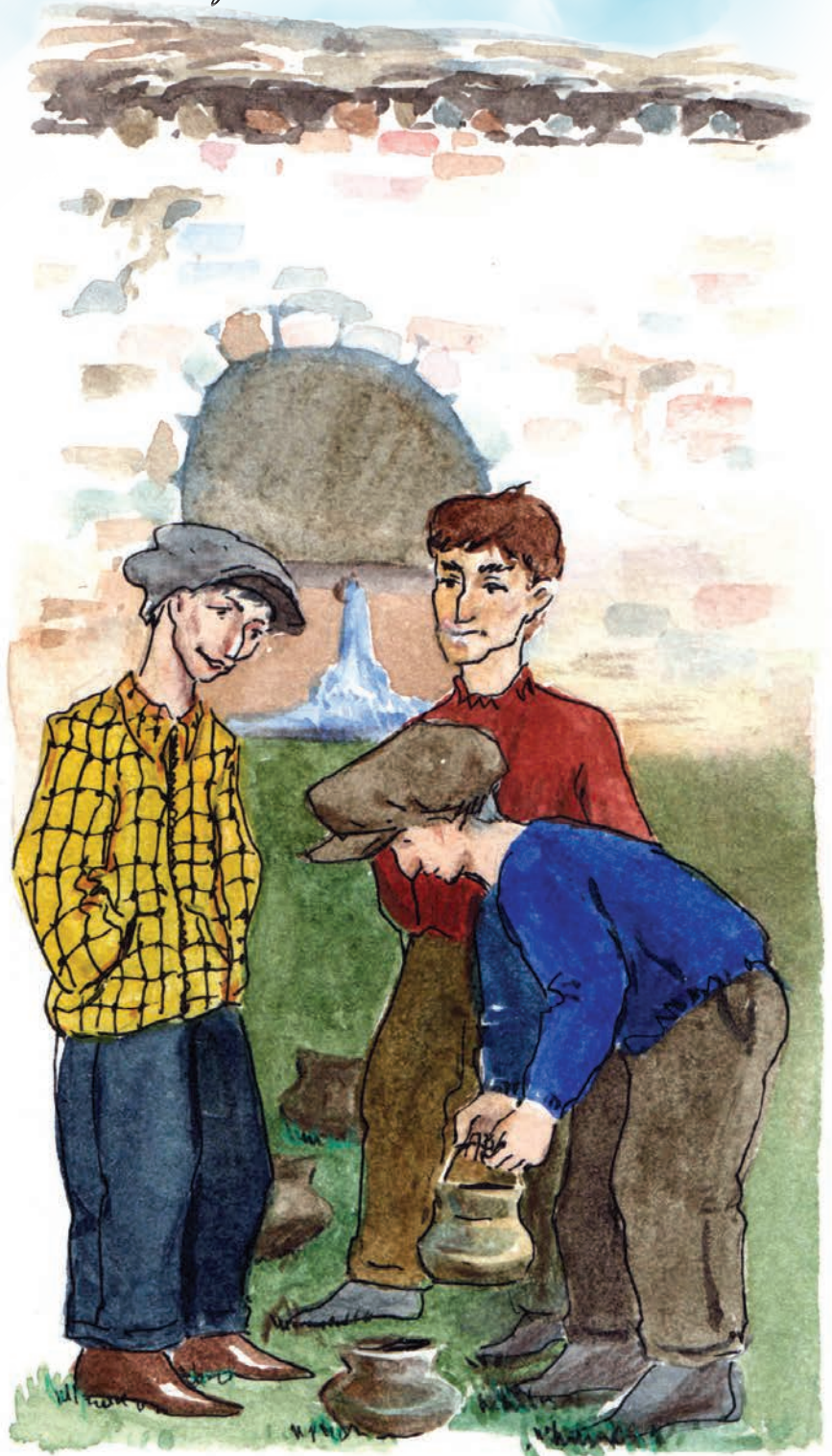
(басы 6 номерде)

Сонда Салим айтады:

– Мен тез болып булай этейим. Аькелинъиз бир шелек Каролин эм оны куйыдынъ ишине куяйык. Немецлер оннан сув алып болмаслар. Ийиси барын сезип, тез кетип каларлар. Бизим авылдынъ сувы оларга иншалла буйырмас. Буйырмасын ийтлерге бир заманда да. Ол да бир азттыр. Тез болып кетип тас болсынлар бизим топырактан. Ийт сакавлар. Кайдан келген олар бу ерге? Аь мен малды аркадынъ астына карап айдайым, иншалла коьринмес багай оларга. Оннан койлар бары коьринмейтаган. А Моллалиге айтады:

– Сен кезде булай этерсинъ: куйыдан эрек кетип, бир неше кавмакты алып, онынъ ишинде ясырынып тур. Кара, немислер не зат этерлер экен. Куйыда токтарма, сув ишиерлерме яде ишпеслерме экен. Кара. Сонъ мага не болганын айтарсынъ. Болдык.

Моллалидинъ айтувына коьре, сол согыс йылларында ол яслары

он беслерге келген кеде болыпты экен. Ога не, Моллалиге. Салим айткандай этип этеди ол да. Кавмаклар йыйып, арасына кирип, ятады. Карайды. А Моллалидинъ йолдаслары койларды айдап аькетедилер.

Дурысында да, авылдан немецлер сосы Куьнбатар йолы ман айдап келедилер. Куйыдынъ янына етедилер. Биринши мотоцикл онынъ басында токтайды. Баскалары да келедилер эм олар да токтайдылар. Бир кесек заман бир-бириси мен соьйлеседилер. Соьйлеседилер. Белки, не зат этпеге кереги акында соьйлескен болмага боларлар. Оны ким биледи аьши. Тек сонъында бир, эки немец солдаты котелокларын аладылар. Оларга йип орайдылар эм куйыга йибередилер. Оннан сув шыгарадылар. Сонъ ишип карайдылар. Эм Моллалидинъ айтувы бойынша, яратпайдылар. Туькирип баслайдылар. Эм соьлеги экеви коймасанъыз, котелокларды да атып таслайдылар. Олар бирден йыйылысадылар. Бир неше такыйка вакыт авыл бетке эм тоьгерекке карап аладылар. Карайдылар: белки, сувды авылшылар биле коьре, яман эткенлерин ойласадылар яде баска зат акында ойласадылар. Тек оны билев йок. Ол оны билмейди. Сонъ тез болып мотоцикллерге олтырадылар эм шанъ боратып Куьнбатар авыл бетке кетип каладылар.

Немецлер коьзден йок болды деген вакытта, соьлеги Моллали кавмаклардынъ арасыннанъ аста-акырын шыгады эм куйыга янасады. Карайман, дейди аьли Моллали, немецлер Каролин бар котелокларыннан сувды тоьккенлер эм оьзлерин булактырып кеткенлер. Белки, онынъ ишиндеги сув увлы болган деп, ойламага да болганлар. Тек оны билмейди. Тек суьйинип котелокларды да алады йыйып. Немецлердинъ калдырган «савгаларын» Моллали алады оьзине савгата. Ишлерин тазалайды. Сонъ йолдасларына карап сызгырады.

Олар да сызгырыкты эситедилер. Келедилер. Тамашалары келип, немецлердинъ котелокларын айландырап карап баслайдылар. Болмаганда куйыдан олар ман сув алып ишип карайдылар. Ийиси бар. А Салим болса, оьктем. Эм оларга карап булай айтады:

– Коьресизбе, мен оларга Мал Оьстируув куйысынынъ сувын ишпеге амал бермедим. Кетсинлер яьнемге карап. Бизим ерден эрек кетип турсынлар. Ув ишкей эди ийт фашистлер. Бизим сувды авызына да алмасынлар. Коьресизбе, этеекти биз де оларга этип карадык.

Сонъ олар тагы да сосы куйыдынъ басында олтырадылар. Куйыдынъ эндигиси каролиннен оьзлери тазалайдылар экен. Сосы Салимнинъ эткен заты ман Мал-Оьстируув авылынынъ тувыл, Куьнбатар авылынынъ аьдемлери де оьктемсийдилер экен. Хабар ерде ятпайды аьши. Аьдемлер онынъ эткен затына тамаша да этедилер бир кесекке. А биревлер болса, Салимнен:

– Сенинъ басынъа ондай зат кайдан келди аьши? – деп, неше бир сораидылар. Салим болса, сораганларга:

– Ашувым шыкты оларга. Кайдай болса да, бир яманлык этейим деп токтастым. Эм сосы куйы сувын сама немецлерден саклайым деген ой келип калды. Эм эттимтагы соны...

Эндигиси согыс йылларында койшы Салимнинъ эткен хабарынынъ арасыннан хыйлы заман оьтип, Моллали оны буьгуьн болгандай этип хабарлайды. Оьзи айтады, оьзи куьледи. Оьзи-оьзине разылыгын билдиреди.

Бу куьнлерде Салим де, Моллаи де йоклар. (Яткан ерлери ярык болсын). Коймасанъыз, сосы ерде Молла-аьжи куйы болганын билетаганлар да авылда аз калганлар аьли уьшин. Ама сол куйыдынъ басында болган затты мен оьзим арасы алпыс йыллар оьтип язып турамантагы...

2010 йыл.

ИС Данък Орденлерининъ Толы Кавалери

Бас койшы Зекерья Шомаров Ногай шоблинде бириншилерден болып Ис данък орденлерининъ толы кавалери болган йигитимиз. Онынъ атасы да шобл ерининъ белгили мал обстируувшилерининъ бирисине саналган аьдем болган. 13 ясыннан алып Зекерья атасына мал карамага ярдамын берип баслаган. Сонъ болса, 1963-нши йылдан алып 1991-нши йылга дейим «Червленные буруны» заводьнда

йыныслы тукумлы койшы бригадасын етекшилеген. Онынъ бригадасы аьр йыл сайын аьдетте болмаган уьстинликлерге етисип келген: юн алуудан эм козы берууден. Йыл сайын, 1965-нши йылдан алып Зекерья Шомаров Москвадагы ВДНХ-дынъ ортакшысы эм коьплеген алтын медальлердинъ иеси де болган. Ога «Койшылыктынъ устасы» деген ат та тагылган. 1975-нши йыл 14 февраль куьн СССР-динъ Оьр Советининъ

Президиумынынъ Указы ман республика еринде ийги коьрсетуувлери уьшин 3-нши дережели ИС ДАНЪК ордени мен, 1976-ншы йыл – 2-нши дережели ИС ДАНЪК ордени мен эм арасы 10 йыл оьтип 1-нши дережели ИС ДАНЪК ордени мен савгаланган.

Зекерья Коьшер улы Шомаров 1930-ншы йыл республикамыздынъ Ногай районынынъ Сылув-Тобье авылында тувган. 81 ясында, 2012-нши

йыл 18-нши июнь куьнинде бизим арамьздан кеткен.

Йогарьда эскерилген мактавлы малшыларымыз Дагыстан республикасыннынъ экономикасын обстируувге салдарлы косымларын салган сыйлы эм оьрметли авылдасларымыз боладылар. Олар акьнда шатлык шарада айтылаак та болар...

Аьзирлеген А.Утеев.

ТУВГАН ТИЛИМ-НОГАЙ ТИЛ

Аыр бир миллеттинъ уйкен байлыгы – ол онынъ тувган тили, маданияты эм ата-бабалардан калган авызлама халк яратувшылыгы болады. Аыр бир халкта сосы затлар мынъ йыллап тузилгенлер, аркадан аркага берилгенлер. Адем ассыз, сувсыз яшап болмайды, соьйтип ол соьзсиз, тилсиз де яшап болмайды.

Меним тувган тилим-ногай тил. Кобшпели ногай халкым кайда яшаган, кайда яшамаган, ама тилин, аьдетин, озининъ ийги хасиетлерин бир де йоймаган. Кайдай терен маьнели такпакларымыз бар, баьтир эм сувьов дестанларымыз сакланганлар, бек таьтли бесик йырлар, сарынлар бек кызыклы. Ногай тилимиз бизге ана сувьти мен синъген. Сен неше тил де билмеге боласынъ ер юзинде яшаган шаьклы, ама ана тилин энъ биринши орынга салып, оны ийги билмесенъ, ол уйкен уятлык деп санайман. Бурынгы йырларды тынъласак, коьз алдымызга кенъ данъыллар, шавып бараяткан аргымаклар, тыгырып юрген кавмак, ювсан ийиса, басларында ак щалмалары болган атайлар, ак тастарлары куьлпилдеген анайлар келедилер. Эне сол затлардынъ акында бизге ногай адабият дерислерде анълатып айтады сыйлы окытувшымыз Сыйлыхан Толубаевна. Биз оны сувьип тынълаймыз, аыр бир соьзин анълаймыз. Дерислерге сувьип барамыз, неге десе тувган тилимиз бизим юрекле-римизди обктемликке толтырады, «Ногай» деген соьздинъ маьнесин толыша анълатады. Биз тувган тилимизде маьнели ятлавлар ятлап, оларды эсимизде саклаймыз, эртегилер дуньясына коьмилемиз, бала ойынлар ман, бесик йырлар ман танысамыз. Ногай язувшылардынъ шыгармаларын тешкерип окыймыз.

Бир аьруьв айтув бар: «Тили бар халк-халк, тили йок халк-балык». Балык тилсиз, соьзсиз. Бу куьнлерде орысша соьйлеп, озь тилин муткан балаларга караганда, ногай халкымыз уьшин янымыз авырайды. Меним нагаш акам эм энем уьйде тил акында коьп айтадылар, ногай тилде туьрли хабарларды эслерине аладылар, олардынъ яслык шагында баьриси де тувган тилде таза соьйлегенлер. Энди бизим борышымыз тилди таза этип, аявлып саклав.

Амина Салихова, 5 класс, Эдиге авылы.

Салимет Майлыбаева

Ап-ак туьсти субемен

Бала шактан ап-ак туьсти субемен,
Тазалыктынъ, шынтылыктынъ белгисин.
Ол яшавдынъ энъ басы деп билемен —
Йоймасын тек узак йолда ак туьсин.

Келин болып ак коьйлекти киемиз,
Ак суьйим мен бир бир кере субемиз.
Сукланамыз тавлардынъ ак басына,
Сый этемиз атайдынъ ак шашына.

Ак явлыгын таслаганлар бийкелер,
Эр кисилер тоьбелесин токтатып.
Эске туьсе сондай ийги аьдетлер,
Эскергенде намысларды уянтып.

Мутпайман мен тетемнинъ ак тастарын,
Язы-кысы куьлпилдетип байлаган.
Авылдаска пайлай турып асларын,
Аманшлыгын аьр куьн сайын сораган.

Энди буьгуьн анам оны байлайды
Дуа окып, намазларын кылганда,
Балаларына ак йолларды йорайды,
Куьнде, туьнде, атып келген ак танъда.

Эсейдим мен — ак явлыгым басымда,
Кобнъилленип байламага субемен!
Ак ойлардан куват алып яшавда,
Алла салган сокпагым ман юремен.

Тууркке кеткен ногайым

Тууркке кеткен ногайым сагынгандыр тогайын.
Тууркке кеткен ногайым, кайтип сизди мутайым?
Термелеринъ тарткышлап, дорбаларга тыккансынъ,
Отяганъды аявлап, ызгы кере яккансынъ.

Шыбырткынъды коьтерип, коьк атынъа ургансынъ,
Кекелинъди кетерип, белге бекинъ салгансынъ.
Ата юртын калдырып, кайда кетип баргансынъ
Эки тизинъ талдырып, буюкирейип алгансынъ.

Неден Тууркке кеткенсинъ, коьк тенъизди оьткенсинъ?
Коьгемлигинъ калдырып. Ерди етим эткенсинъ.
Йолак юзден яс агып, йылай эди калганлар,
Юрегиннен кан тамып, коьркиреги толганлар.

Артынъыздан тыгырды-етейим деп шоьл кавмак,
Эссиз анай йыгылды, йок энди ога турмак...
Ай, йигитлер, йигитлер, уьзилдилер уьмитлер.
Артка кайтув энмеек, баьтирлер кайтып келмеек
Тууркке кеткен ногайым, ят ерде ятып калдынъма?
Тууркке кеткен ногайым, наьсибинъди таптынъма?

Тууркке коьшкен ногайдынъ шоьлде калган ызыман,
Етим калган тогайдынъ бир йырлайган кызыман.
Буюгуьнлерде мунъайып, сизди ойлап тураман –
Тамырымнынъ энъ туьбин коьрмеге авас боламан.

Тууркке кеткен ногайым тилди, динди мутпаган,
Тек неге ди эс йыйып артына ол кайтпаган.

2013 йыл.

Соннан да болмага болар!..

– Сали улым, буьгуьн сенинь сыпатынь мага ярамайды. Бек осал болып коьринеди. Олай тувыл эди, – дейди тетеси саьбийге янаса берип. Авырдынъма?

– Йок, авырмадым, тетей! Туьнегуьн меним анам мени бир аьруьв шомылдырган эди... Соннан да болмага болады!

Эсимде сакламага

– Касират, буьгуьн деристе не зат эткенсизди? – деп, тетеси кишкей йиен кызыннан сорайды экен.

– Аскербий Киреевтинъ «МЕНИМ ТЕТЕЙИМ» деген эртегисин окыдык.

– Аьши ол сени не затка уьйретти?

– Меним де тетейим бар экенин эсимде сакламага! – деп, кыз яваплаган.

Аьли де реклама барады...

– Яхшы кешли бол, йиеним, дейди тетеси! Сага уйкламага заман да келген болар. Аьне коян акында туьс те энмеге заман етти!

– Йок! Йок! – дейди сонда йиен кызы тетеси айткан соьзлерге маьне де бермей. – Коьрмейсинъме аьши, аьли тек реклама барады!

ШЫМШЫКТЫНЪ БАЛАСЫ

(хабар)

Шымшыкларда да бабри зат тап аьдемлердеги кимик: бар уйкен болган шымшыклар, бар олардынъ кишкей балалары да. Ама олар озьлеринше яшамага сьуедилер.

Бир кишкей дегенде кишкей, авызындагы сарысы аьли де кетпеген шымшык баласы яшаган. Онынъ аты – Пудик. Ол озьи амамнынъ терезесининъ уьстинде яшаган болыпты. Уясы да бек йылы болган экен. Озьи аьли ушып болмайды. Ама канатларын ийги кепте козгап болады эди. Аьр заман уясыннан карамага сьуеди: дунья кайдай экенин тез болып билсе экен...

– Не зат, не зат? – деп, оннан шымшык анасы арада сорап алады.

Ол канатларын козгайды эм ерге карайды. Эм аьр заман айтпага сьуеди:

– Карайман каранъа, кайдай бир каранъа!

Онынъ атасы ушып келди ога ширкейлер де аькелди ашамага. Озьи:

– Мен бир чив! – пен деп те мактанады эди.

Уйкен шымшык онынъ айтканын яратады эм ол да айтады:

– Чи-и-в! Ч-и-в!

Пудик ширкейлерди ютады эм ойла-сады:

– Мага булар аяклы болган куртлар-ды аькеледилер эм бередиленер – аьлемет! Аь оьзи аьр дайым уясыннан басын шы-гарып карайды. Карайды, карайды.

– Кара, аявлым, кара! – деп тыныш-сызланады анасы. – Йыгылып кояр-сынъ...

– Кайтип, кайтип? – деп Пудик те со-равын сала эди.

– Кайтип болсын, йыгыларсынъ ерге, а мысык онда аьппе-аьзир сени ыс-ларга! – Ашар да кояр! – дейди ога ата-сы. Оьзи анъшылавга йолланады.

Собьтип заман кетеди. А канаты ба-лапаннынъ оьспейди. Аьли де кишкей. Бир кере ел эсти. Пудик сорады: – Бу не зат аьши?

– Ел эседи. Сага буршав салады. Чир! – дер, ама сени ерге таслап кояр. А онда мысык бар! – дейди энди ога анасы.

Бу зат Пудикке ярамады. Эм ол ана-сына айтты:

– Неге тереклер козгаладылар? Ток-тасынлар. Ол заман ел де болмас...

Анасы ога анълатпага сьубеди. Ама баласы маьне бермейди.

Амам касыннан бир аьдем оьтип ба-рады. Пудик оны коьрип:

– Кара, амам, бу аьдемнинъ канаты йок. Оны мысык акалган болсаша?! – Ол аьдем, онда канат болмайды, – деп, ана-сы ога анълатады.

– Мен уьйкен болсам, баьрине де ка-нат этеекпен, – деп мактана Пудик.

Пудик йырлайды, йырлайды эм бир кере уясыннан туьсип кетеди. Сол вакыт ок мысык ога ювырып етип те калма-спа. Пудик коркты. Канатларын яйды эм коьзлерин мысыкка караты. Анасы онынъ касына келип. Ашувлы кепте, канатларын да кенъ керип:

– Тай муннан! Тез тай! – дейди. – Те-резеге минип кара! Уш! Тез бол!

Корккан Пудик бирден каргыды эм терезеге барып коьнып та калды. Онынъ артыннан куйрыгы да йок болган анасы да келди. Куванышы уьйкен. Тек оннан сорамай болмады:

– Нешик, балам?!

– Нешик болсын! Яман тувыл, – дей-ди Пудик. – Баьри зат та йорык окына болмайды. Уьйренмеге керек!

Мысык ерде олтыры. Эм ол Пудик-тинъ анасыннан акалган куйрыгын он-да-мунда айландырып карайды эди. Мысыктынъ ясыл коьзлери шымшыкта эм онынъ баласы Пудикте...

Булай алганда баьри зат та ийги бо-лып битти. Тек Пудиктинъ анасы энди-гиси куйрыксыз калды... Ушып кетип, кайтып келсе, пудик анасынынъ куй-рыгы йок болган ерге оьзининъ кишкей енъил басын салатаган эди.

Анасы да ога карайды. Тек бир зат та артык айтпага болмайды. Баласы...

Кобширген С.Култаева.

Огырлы йолга, Джамиля!

Сонъгы йылларда Джамиля Аманбаевадынъ ятлавларын ногай тилинде баспаланатаган газеталарда, солай балалар ушин шыгатагн журналлар бетлеринде окымага амал болады демеге керек. Онынъ ятлавларын окып шыксанъ, юрекке тиедилер эм озлерининъ иштелик маънеси мен тартадылар. Кайбирлерин окып шыксанъ, сукланмай да болмайсынъ. Ол онынъ поэзияда суъетаганын эм оны ман тийисли йосыкта каърлевин коърсетеди.

Джамиля оззининъ биринши ятлавларын мектебте окыйтаган заманда язып баслаган эм «Шоъл тавысы» газетасында биринши ятлавы дуныя да коьрген.

Аьлиги заманда шайыр Ногай райоан орталыгы Терекли-Мектебтеги «Ногай Эл» балалр бавында тербиялавшы болып аьрекетин бардырады. Балалар ман аьр куьн ювык катнаслык этуьви ога олар акында ятлавлар язбага амалын ашады. Саьбийлерге багысланган ятлавларын оз исинде де кулланып келеди.

Шайыр оззининъ ятлавлар йыйынтыгын да баспага аьзирлеген эм, бизим ойымызга коьре, ол да шыгар эм окувшылар онынъ ятлавлары ман ювык кепте танысарлар.

Яс талапка «Огырлы йолга!» – деп, айтып, поэзия йолында бийиклевлерди йорав этпеге суьер эдик...

С.Култаева.

*Джамиля Аманбаева,
Терекли-Мектеб*

АНАМА

Куьндей ярык келпетинъ,
Сувдай таза юрегинъ.
Шешекейдей суьвретинъ,
Алал сенинъ суьйиминъ.

Ногай бесик йырларынъ
Энедилер тусиме.
Айткан аьруьв ойларынъ,
Синъген дайым эсиме.

Анам, йылы колынъды
Мен сеземен уйкыда.
Алыс алсам йолымды
Сен боларсынъ ойымда...

КАРАГАС

Кобп туьрли авыллар шоблимде,
Берекет онъысы яйнаган.
Таьрийхи яшавда айтылып,
Ногайдынъ атын данъклаган.

Авиллар ишинде Карагас,
Юректинъ тамырын ыслаган.
Балалык ызларын алгаспай,
Тобсине авялап йыйнаган.

Конъыравдай сеслер шалынып,
Шакырады мени азбарга.
Тереклер салкыны куйылып,
Емислер тоьгилген бавга.

Эсимде, энемнинъ коллары,
Тобрде коьйлеклер тиккени.
Аьр юма куьн орам ман йыйылып,
Кара шай ман дува эткени.

Тобстиймели кыспа ол кийип,
Колына юзиклер такканы.
Юн топлап, уршыкты ийирип,
Теллер мен шорап сокканы.

Эсимде, атайдынъ хабары,
Яслыгы дав отта янганы.
Аявлы, аьсирет досларын,
Сол давда кайгырып йойганы...

Шелекке ак суьтти толтырып,
Иримшик пен пыслак этилген.
Сарымай, тортайга ийленип,
Катламады анам писирген.

Атамнынъ, эсимде, коллары,
Кобтерип бийикке атканы.
Куйылган шашымнан ол сыйпап,
Кушаклап тоьсине салганы.

Йырларга айлаган куьнлерим,
Йылувлык яныма себеди.
Бала шак ясырган авылым,
Бек исси яныма тиеди.

Бусырманлык

(эртеги)

Бурын заманда бир карт пан курт-ка яшаган. Олар котанда яшайтаган болган. Олардынъ бир кызы болган. Яслайын кыз конак алып, конак сыйлап уйренеди. Асын-сувын берип, келген конакты тоьрге олтыртады. Хыйлы йыллар озады. Бу карт пан курткада конаклыкта болган яс аьдемлер бир-неше йылдан кызды коьрге келеди. Кыз энди оьскен, уйкен болган баягыдай конакларды алмайды, шайга шакырмайды, сый этпейди. Эки дос атланып, ясанып сол кызды коьрейик деп тагы да шыгады. Кызды атасы ман анасы коьрсетпейди. Конаклар ке-

легенде карт арбада олтырады, куртка арыста олтырады. «Сиз кайдан шыктынъыз, огырынъыз кайда» – деп карт яс аьдемлерден сорады.

– Ий, атай, биз алыс ерден келе-тырмыз, ашыктык, бизге бир мезгил ас беринъизтагы, – дейди яслар. – Йолда ийттинъ сесин эситтик, бу ерде котан барын билдик. Бу бетлерде бир кент (куьтир) бар, кире (юк) тасымага деп шыккан эдик. Ама яслардынъ ойы – уйге киргизсе, кызды коьрермиз деген ниет: «Кой, басымды авыртпанъыз, биз ас бермейтаганмыз, кетинъиз йолынъыз бан» – дейди куртка. «Ай, тетей,

бусырманша сиз». – «Кой, болсак болайык». Карт та шамланады: «Йойылынъыз, не куртка ман эгесип калгансыз, аягынъызды баспанъыз».

Арасы коьп кетпей кызды коьреек болып уьш атлы келеди. Бу уьш атлы эсли аьдемлердей болып кийинип келеди. «Биз куллык излеп шыккан эдик, – дейди атлылар. – Сернигимиз битти, уьлле камызаяк эдик». «Бирев шай тилеп келеди, бирев серник тилеп келеди. Йойылынъыз муннан» – деп карт таягын булгалаклап конакларды кувады.

Бир куьннинъ биринде бес атлы шыгады. Котанга янасканда булар маслагатласадылар. «Биз не болсада кызды коьрмей кетпейик. Сарайга кирип кошанайларын уьркитейик. Кошанайлар манъырар. Карт та шыгар, кыз да шыгар» – дейди бирев. «Кошанайлары уьрксе, бизди урламага келди деп ойлар. Кой, оьйтипэтпейик» – дейди экиншиси. Атларын кисенлеп, оьзлери коьгеленде янтайып хыйлы ойласадылар. Буларга янасып бир койшы келеди. «Ас-салам аьлейкум! – Ва-аьлейкум салам» – деп саламласадылар. Бир кесек лахырда курадылар. «Бу якта ийт уьреди-ав, – дейди атлылардынъ бирев. – Котан бар кусайды». – «Ол котанда не этесинъ? Онда карт пан куртка яшайды, олардынъ бир кызы да бар, олар биревге де ювыспайды, – дейди койшы. – Олар бусырман аьдем тувыл. Мен туьнегуьн серник сорап кирген эдим – бермеди. Карт кошкардынъ басын сыдыраятыр эди – басты тыкты, куртка ун ийлеятыр эди унынъ уьстин япты, кызалак дувадак юлкыятыр эди – ол да дувадагын ясырды. Олар сондай да сук аьдемлер». Койшы хабарласып койына кетеди. Бес атлы атларын отлатып тагы ойласадылар, эм кызды уьйден шыгардырар уьшин, бир кылышлык этпеге токтасадылар. Котанга булар атларын йорттырып келедилер. «Болынъызтагы, бир аяк сув беринъизтагы, йолдасымызды айдан туьскен йылан каты урып кетти, коркувын бассын-

тагы», – дейди атлылар арбада олтырып турган картка эм арыста олтырган курткага. Куртка барк-барка этип амалсыздан сув беред. Корккан атлы сувды калтыр-култыр этип ишеди, коьбисин ерге тоьгеди. «Не уьйкен йыландыр ол: бир басы бар сол йыланнынъ, – дейди атлылардынъ бирев, – мага коьре, басы сен туьнегуьн сыдырган кошкардынъ басындай болар, дымалакласканда тетей ийлеген ундай. Оьтирик айтсам, оьлейим, ялган болса, карындас юлккан дувадактай юлкынайым». «Аь, тетей, йолдасымыздынъ коркувын бассанъ не болады, – дейди экинши атлы. – Меним анам сендей заманында коргай куятаган эди, коркув тамырын басатаган эди». «Кой, басымды авыртпанъыз» – деп куртка буларды кувады. «Сиз бусырман тувыл экенсиз, солай болганга экен сизге айдагы йыланнынъ келеятырғаны». Соьйтип атлылар кетедилер. Ама карт пан куртка уьйкен ойга каладылар. «Кой, бусырманлыкты йоймайык, келгенге ас та, сув да берейик» – деп карт пан куртка ыйманын ийиреди. Сол кеше карт пан куртка юклерин йыйынстырып, сыйганын арбага тиеп, сыймаганын аркаларына артып, котанын таслап йол шыгады. Эки-уьш куьн юрген сонъ, булар бир ерде токтайдылар. Карт киймин шешип таслап, баягы атлылардынъ бирев буларга келеди. Кызды да коьреди. Кыз алдынгыдай келген конакка сый этеди. «Биз энди бир авылга кирип яшар эдик» – дейди карт пан куртка. «Ювыкта бир авыл бар, сонда меним бир ювыгымнынъ уьйи бос. Сонда яшап туьрынъыз» – дейди яс. Яс карт пан курткады сол авылга коьширип, кызга уьйленип, онъып-оьсип яшап калады.

*Ногай районынынъ Эдиге-авылынынъ яшавшысы
Савкатова Хансылувдынъ авызынан Алибек Капланов пан
язылып алынган.*

АСЫНЪЫЗ ТАЪТЛИ БОЛСЫН

Аявлы окувшылар, йыл сайын мектеблерде туърли-туърли шаралар озгарыладылар. Олар бек кызыклы эм маънели озадылар. Солардынъ бири-си Карагас мектебинде озган. Сондай шарады йылдынъ ишинде аър заман озгармага болады. Сиз де косылынъыз даъмли аслар аъзирлемеге.

Эне соъйтип аталып бизим Карагас авыл орта мектебимизде аълемет йылы йолыгыс озды. Оны бизим «Тулпар» деп аталган адабиятлык кружогымыз аъзирлеген эди. Етекшимиз Салимет Ахматовна ман биз болаяк кешликке аъзирлик коърип басладык. Аър биримиз бир ногай асын аъзирлемеге токтастык эм онынъ акында ногай тилде айтпага. Соъйтип бизим, тулпаршылар туърли асар асып аъкелдилер: Фатима Ильясова шаъпелеклер аъзирледи, Арина Эдильбаева эм Саидат Самединова сап-сары этип ногай шай астылар, Алтынай Отемисова козы эттен казан боърек асты, Мария Сагиндикова бурынгы ногай майталканды этип уъйренди, Радмила Абукаева тавык сойып, ногай лакса асып аъкелди, Амина Адисова болса тетеси мен толтырма эттилер, Милана Алыпкашевадынъ ералмадан этилген боъреклери бар эди, Юлдыз Эддиязова сувыпта (холодец) этти анасы ман, Айша Байманбетова – бавырсаklar писирди, Дженнет Карагулова ирмишик оътпек, Амина Ильясова – ногай катлама, Азиза Тортаева камыс суътлик арасына салынып этилген пыслак аъкелди, Эмиля Шандакова байрамеше – таба боърек эм Азиза Шондаева пылав писирди. Окытувшыларымыз болдылар,

оларга сосы аслардынъ акында айтылган таза ногай соъзлер боътен де ярадылар. Мине кайтип айттык биз олардынъ акында, бир нешевин келтирейим.

1. Аъжибийдан уннан, сары майдан бал косылып этилген талканды ногайлар бек суъйгенлер. **Талкан** аъдемди ток саклаган, сонны уъшин оны ораза айда сарыасында ашаганлар эм савкуън бойы аш болмай юргенлер.

2. А мен болсам буъгуън сизге **дуъги** астым, ап-ак дуъгиден, увак кесеклерге боълинген козы эттен, пыхы, соган, кара бурыш косып, сосы зияпетти аъзир этим, асынъыз таътли болсын.

3. **Сары майым**, шешек май, тетем оны ясаган. Сыйыр савып куън сайын язлыкты ол озгарган. Мине энди биз кыста сары майды ашаймыз. Яшасын тетемиз деп, савбол айтып мактаймыз.

4. Калай аъруъв толтырма,
Кел мунда, карап олтырма!
Толтырмады ашайык,
Татым болып яшайык.

5. Уъйге конак келгенде бас

деп ногай шай асамыз,
аякка куйып алдына саламыз.

6. Катлама.

Юмсак этип ун ийледим, юп-юка
этип оны яздым. Сап-сары шешек
майды яктым, сонъ орадым, уьстин-
нен оклав ман яздым да, исси пешке
тыктым. Бир йырма такыйка тургыз-
дым, ашып карадым.

Аьзир болды катлама!
Не даьмли, ашап кара.
Майлы оьтпек ашайык,
Авырымай яшайык!

7. Шьапелек.

Мине даьмли шьапелекти
Мен табада писирдим,
Эм бирерлеп оларды
Бу тепшекке туьсирдим.
Юп-юка эм юп-юмсак
Шьапелеклер суьемен.
Эм сизге де, йолдаслар,
Ашанъыз, деп беремен.

8. Бавырсак.

Бавырсакты суьйген бизим атайлар.
Алып юрген мал бакпага шыккан-
да.

Бавырсакты ашайдылар балалар
Коьп ойыннан аш болып уьйге кайт-
канда.

Бавырсак пан шай ишпеге келинъыз
Конак болып бизим сыйлы мектеб-
ке.

Конаксуьер балаларды коьринъыз,
Бавырсаклар писирермен мен сизге.

9. Таба боьрек.

А мен буюгуьн сизге боьреклер
этим, ун ийлеп ашыттым. Сонъ оны
ййып ишине бурыш, туз, кувырылган
соган салып боьреклеримди ясадым
эм кендир майда писирдим. Мине
кайдай татувлы боьреклер болдылар.
Ашап тойып болмаяксынъ. Асынъыз
таьтли болсын!

10. Байрамеше.

Бизим аьелимизде этли таба боьрек-
ти суьедилер, сога коьре мен де сизди
байрамеше мен сыйлагым келеди.

Байрамеше боьреклер мен
Толсын бизим тепшеклер.
Ким суьймейди айтынъызшы,
Суьймей болар тентеклер.
«Бисмиллях» деп баьримиз
Боьреклерден татайык.
Оны бизге писиргенге
Уьйкен савбол айтайык.

11. Казан боьрек.

Казан боьрек, казан боьрек,
Неше туьрли болады.
Оны сувда кайнатып
Баьри ашап турады.
Баслап боьрек ясадым,
Кайнаган сувга тасладым.
Суьзип алып майга булгадым,
Бек татувлы болды, дослар.

Эне сосындай соьзлер мен даьмли
зияпетлер сыпырага тизилдилер.

Сонъ бизим етекшимиз Салимет
Ахматовна оқытувшыларга «Уьйре-
нейик ногайша!» деген сынас озгар-
ды. Бек завьклы эм коьнъилли бол-
ды ол ойын. Оқытувшыларымыз бек
завькланып, бизге ийги йоравларын
айттылар. Сосы куьн эсимизден бир
де таймаяк!

*Эмиля Култаева, 7 «а» класс
окувишысы «Тулпар» куьби.*

Балалар бавы

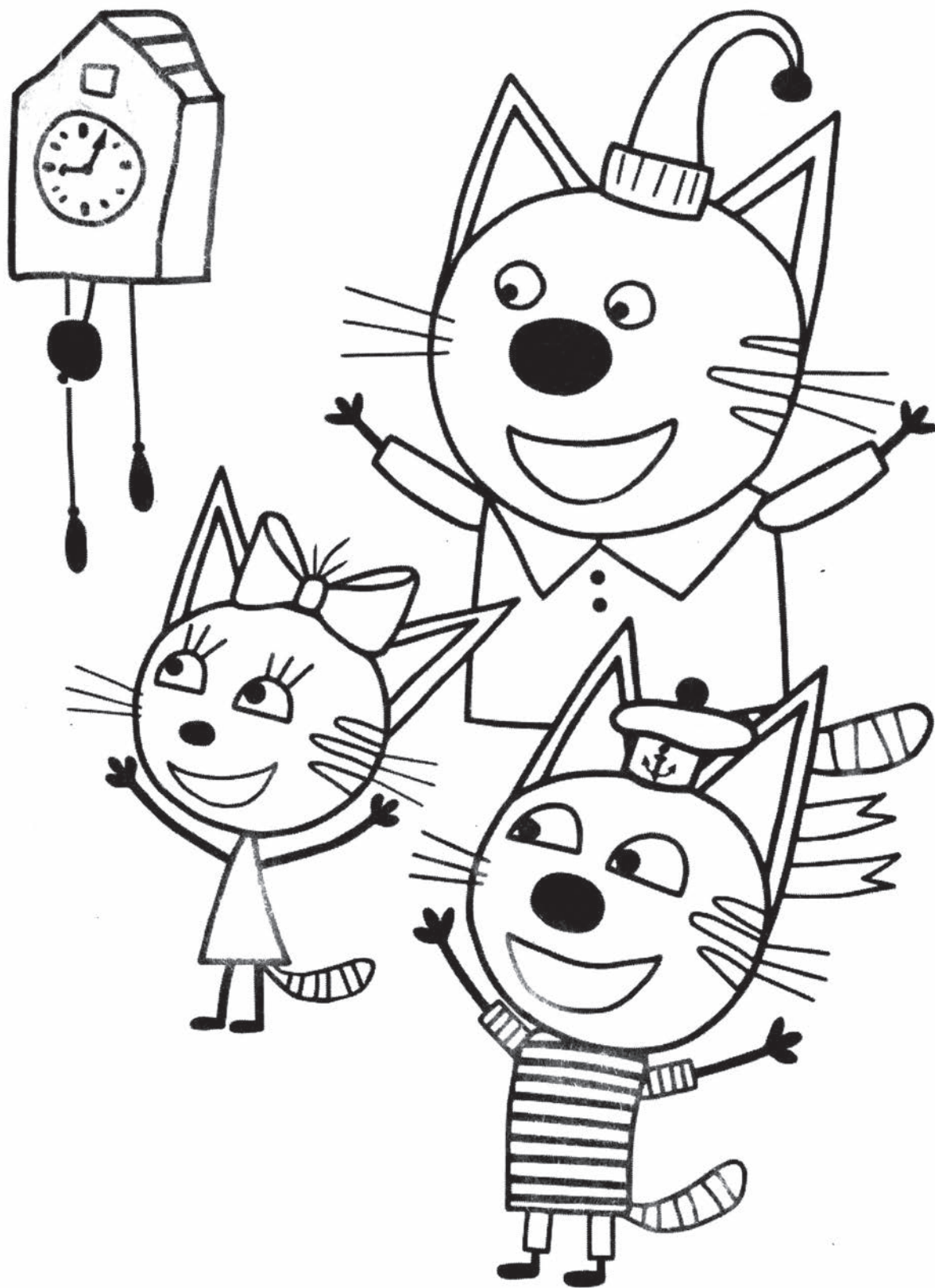
Муниципальное казенное общеобразовательное учреждение
«Ортакюбинская средняя общеобразовательная школа»

Ногай Эл балалар бавында янғы йылдың сарлығы босагадан баспаланып, аыр-бир куйпке киреди. Кенъ санысында (фойесинде) уйкен шыршы теректе туурли тусли шынжыр шырактар янып, коьз шагаластырган ойыншыктар илинип, аста анъ сеси ойнайды. Мамыктан илинген кар ушкынларына карат кар явгандай коьресинъ. Соьйтип «Ногай Эл» бавында аыр бир байрам кужырлы эм завыкты озады. Сонда кешликлерге оззининъ косымын «Ногай Эл» балалар бавынынъ тербиялавышы Джамилия Аманбаевада косады. Бу балалар бавынан озган байрамнан суьвретлер беремиз.

КИШКИЙЛЕРГЕ

Келисли туьслерге сувьретлерди боянъыз

Ата-бабалардынъ алтынъ создери

Тобменде ерлескен айтувлардынъ эм такпаклардынъ сонъын излестирип каранъыз. Экинши кесеги болса, онъ бете ерлескен. Эгер экинши кесегин коссанъыз, ата-бабалардынъ айтып калдырган алтынъ созлерин табарсыз. Солар ман бир кишкей хабар да туъзип каранъыз.

Явапларды «ЛАШЫН» редакция адреси мен йибермеге деболасыз. Дурыс явабын бергенге редакция «ЛАШЫН» журналып савга этеди.

1. Эр болсанъ, –

2. Йигит оьлер, –

3. Эр кадири

4. Эт канлы болсын,

5. Коркак мынъ оьледи,

6. Авылдасынъ ким болса,

7. Балалы уй – базар.

Элинъ билер.

Данъкы калар.

Айтканынъа берк бол!

Йигит янлы болсын.

Баьтир бир оьледи.

Аданасынъ сол болар.

Баласыз уй – мезар.

ШЫНТЫ ДОС

Сыншы карттынъ ялгыз улы болган. Улыныныгъ дослары буларга тез-тез келип турганлар. Дослары коьп болыпты. Арасы хыйлы заман кетеди. А дослары сол келуьвде-келуьвде. Карт улынынъ коьп досларын коьрип тамашага калады.

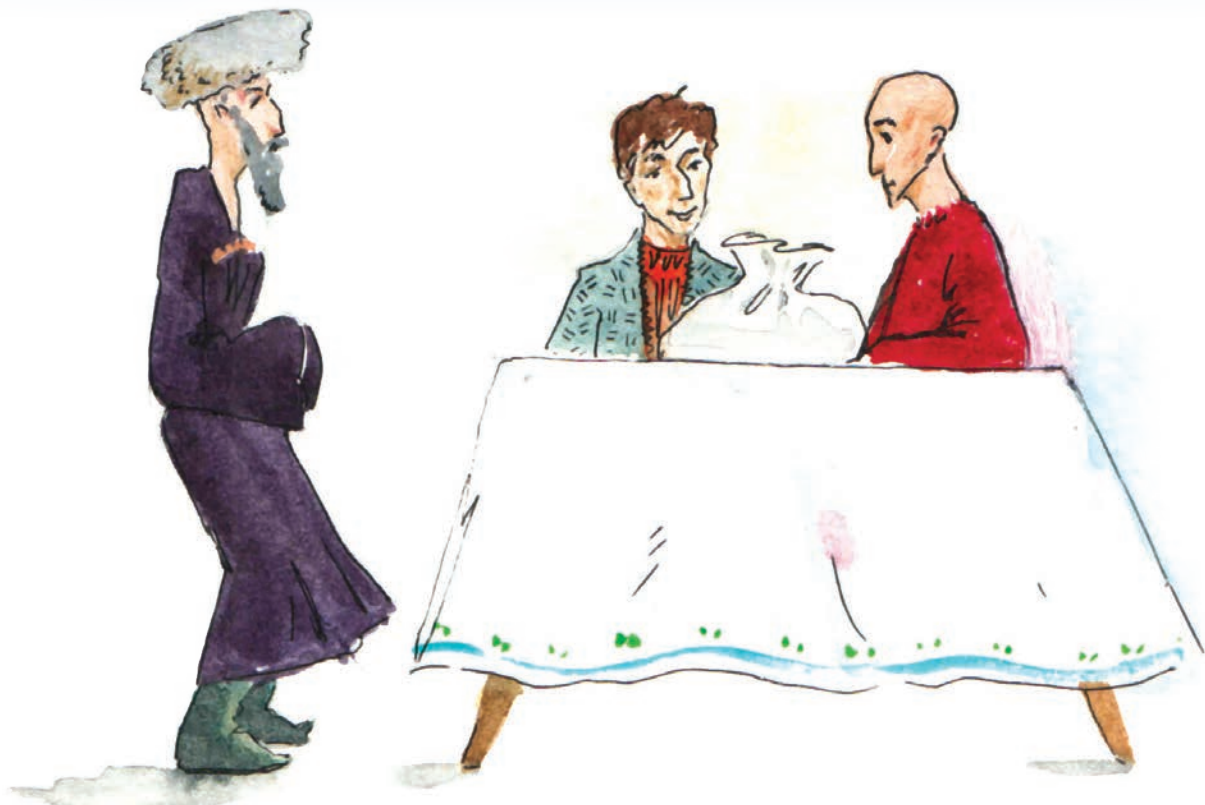
Карт оларды сынамага ойлайды. Бир куьн карт семиз козыды сойып, савлайын, туврамай, казанда кайнатып, яхшы писирип алып, ак кумашка орайды эм улына айтады: «Досларынъды шакыр. Баьри де бизге келсинлер». Дослары йыйыладылар.

Карт хош келди айтып, аманшылык сорасып ясларды уьйине

киргистеди. Ак кумашка оралганды стол уьстине салып айтады: «Келдинъиз, келип аьруьв эттинъиз. Меним балам, сизинъ досынъыз, бир балады билмей оьлтирген. Соны бирев де билмесин. Сиз соны ашай койынъыз» деген. Яслар уьндемей бир-бирлерине карайдылар. Аста акырын турып, бир бирлеп уьйден шыгып кетедилер. Тек бир досы калады. Карт кумашка оралган козы этти экевининъ алдына салады. Эм оларга: «Энди ашанъыз!» – дейди. Яслар суьйип ашайдылар.

Шынты дослык танылады.

А.Култаев.

Басайландыргыш

1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					

ТАПШЫРМА: Йогарыда коьрсетилген соьзлердинь биринши аьриплерин (букваларын) дурыс кепте язып алсаньыз, янъы соьз туьзиледи. Ол Сырт Кавказдагы республикадынъ аты.

СОЬЗЛЕРДИНЪ МАЪНЕЛЕРИ:

1. Мараздан эмленуьв уьшин кулланылады.
2. Ийттин аты.
3. Автомашина салынатаган ер.
4. Аслык туратаган майдан.
5. Сув ишетаган савыт.
6. Кояннынъ бир туьрлиси.
7. Баалы тас.
8. Аьжибийдай.

Лашын

2/2021

март – апрель

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:

А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Художественный редактор З.Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера С. Гаджиева

Рисунок на обложке «Весна в горах.

Богосский хребет» Завгородней Тамары и Книжниковой Дарьи, 15 лет, г. Махачкала – победителей IV Всероссийского открытого творческого конкурса «Россия глазами детей»

Формат 60x84 1/8
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 2,59.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 23.04.2021 г.
Тираж 248 экз.
Заказ №857.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г. Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.

